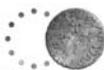

הרשות
לפיתוח ירושלים

האוניברסיטה העברית
הפקולטה למדעי הרוח
המכון לארכיאולוגיה

רשות העתיקות
מרחב ירושלים

חידושים בארכיאולוגיה של ירושלים וסביבותיה

קובץ מחקרים
כרך 1

עורכים:
דוד עמית, גיא ד' שטיבל,
אורית פלג-ברקת, דורון בן-עמי

יוצא לאור לקראת יום העיון השנתי המשותף
למרחב ירושלים ברשות העתיקות ולמכון לארכיאולוגיה,
הפקולטה למדעי הרוח, האוניברסיטה העברית, ירושלים
ב בחשון תשע"ג, 18 באוקטובר 2012

תוכן העניינים

7	בפתח הקובץ
	דוד עמית, גיא ד' שטיבל, אורית פלג-ברקת ודורון בן-עמי
9	חפירות במרחב ירושלים בשנת תשע"ב (2011-2012)
	דורון בן-עמי
25	עבודות השימור והפיתוח שבוצעו בשנת 2012 בעיר דוד, בעופל ולאורך ערוץ הטירופויון
	שחר פוני

ירושלים ושפלת יהודה בתקופות הקדומות

35	יישוב ובית קברות מתקופת הברונזה הביניימית למרגלות ח'רבת אל-עאליה (רמת בית שמש) - היבטים חומריים ותיאורטיים
	יצחק פז
*7	בית חווה מתקופת הברונזה ביניימית - ב"ת 2 בנווה שלום
	דן בנימין סטורצ'ן
50	הפולחן בחורבת קיאפה בתקופת הברזל IIא - חדרי פולחן ודגמי מקדשים
	יוסף גרפינקל וסער גנור
66	הערות לארכיאולוגיה של ירושלים בתקופה הפרסית
	הלל גבע

חידושים באפיגרפיה ובגליפטיקה

83	אשור בירושלים - עדויות גליפטיות חדשות להשפעה האשורית על ירושלים
	אריאל וינדרבוים
105	לפשרו של החותם שנמצא ליד הכותל המערבי
	שלמה נאה
110	חרותת שבה שמו של טריאנוס במערה בח'רבת ערק ח'לא מצפון לבית-גוברין
	בועז זיסו, בועז לנגפורד, אבנר אקר ואסתר אשל

ירושלים לאחר הכיבוש המוסלמי - תגליות חדשות

125	ייצור כלי עצם מן התקופה המוסלמית הקדומה בחפירות חניון גבעתי
	אריאל שתיל
136	חידושים בווה דולרוזה - חפירות וסקר בהוספיס האוסטרי ובקרבת קשת "אקה הומו"
	שועה קיסילביץ ורועי גרינוולד

149	שוקי התקופה הצלבנית לאור ממצאים חדשים בעיר העתיקה בירושלים יחיאל זלינגר ומיכאל ארליך
161	מפות ירושלים כמקורות לתולדות העיר – לקחים מתודולוגיים ריכב (בוני) רובין

חפירה ומחקר בהרודיון

181	חידושים בחפירות משלחת אהוד נצר בהרודיון יעקב קלמן, רחל צ'אצ'י, אורן גוטפלד ורועי פורת
194	הפועלים של הורדוס: עדות הגרפיטי ממרחב התיאטרון בהרודיון – הכתובות הלועזיות אבנר אקר
199	הפועלים של הורדוס: עדות הגרפיטי ממרחב התיאטרון בהרודיון – הכתובת הארמית אסתר אשל

הפועלים של הורדוס: עדות הגרפיטי ממרחב התיאטרון בהרודיון – הכתובת הארמית

אסתר אשל
אוניברסיטת בראיילן

להסביר את כתיבת אותיות האלפבית בשתי דרכים: האחת היא שמדובר בתרגול סופר, והשנייה היא שלרצף זה יש משמעות מאגית. תרגילי סופר הכוללים את כל אותיות האלפבית או חלק מהן, מוכרים כבר מהעת העתיקה. לעתים ניתן למצוא חזרה על אות יותר מפעם אחת. ארבעה רצפי אלפבית נתגלו על פני פיטס בכנתילת עג'רוד, והם מתוארכים לשנת 800 לפנה"ס בקירוב (אחיטוב, משל ואשל 2012:

103–102, מס' 3.11–3.14, איורים 5.45–5.46). מספר רצפי אלפבית שנכתבו בכתב היהודי, המתוארכים בין שלהי המאה ה־ב לפנה"ס למאה ה־ב לספירה, נתגלו בארץ. מתוכם ניתן להזכיר את האלפבית שנחרת על צוואר קנקן חשמונאי מאום טובא (עמית 2010), אוסטרקון המתוארך לפני שנת 31 לפנה"ס מחורבת קומראן, הכולל אלפבית שלא לפי סדרו, לעתים תוך חזרה על אותיות (אשל 2000: 509–512). קטעים מאלפבית שנכתבו על גבי קטעי עור, נתגלו במערה בוואדי מורבעאת, ותוארכו למאה ה־א לספירה. אף במקרה זה, נכתבו כמה אותיות פעמיים או שלוש (מיליק 1961: 91–92, לוחות XXVII–XXVI; מס' 10B, 11). בשטח E ברובע היהודי התגלה אוסטרקון ועליו תחילתו של אלפבית, והוא מתוארך לשלהי המאה ה־א לספירה (אשל 2006: 301–302, IN 2), ובהרודיון נתגלה אוסטרקון שעליו כתובות פעמיים אותיות האלפבית מצדו האחד, ופעם נוסף מצדו השני. כתב היד תוארך לשלהי המאה ה־א לספירה (טסטה 1972: 77–81, מס' 53). תחילתו של אלפבית נוסף שנכתב על גבי אוסטרקון משלהי המאה ה־א או ראשית המאה ה־ב לספירה, נתגלה בחורבת כנה (אשל ואדוארדס

בחדר שנבנה בין התא המלכותי לבין החדר שבו נמצאה כתובת הגרפיטי ביוונית (ראו לעיל, אקר), נמצאה על הקיר המערבי חרותת ארמית בת שלוש שורות, שניתן לפענח כדלקמן:¹

- 1 אבגדהזחטט [...]
- 2 בעשרין ותרין לאדר שנת עשרין ותרתין שְלִמָּ [...]
- 3 בירושלם

תרגום

- 1 אבגדהזחטט [...]
- 2 בעשרים ושתים לאדר שנת עשרים ושתים
- 3 שלמ [...] בירושלים.

אורכה של הכתובת 15 ס"מ, וגובהה 6 ס"מ. היא נכתבה בכתב המוגדר בכתב הרודיאני רהוט, בו השתמרו מספר צורות של כתב סופר, דוגמת העוקץ בראש האות ב־ת. השורה הראשונה נכתבה בכתב פורמלי יותר, השונה מהכתב בשורות 2–3 שהוא רהוט. אף גודלן של האותיות שונה (בשורה הראשונה גודלן הממוצע הוא 8 מ"מ, ואילו בשורות 2–3 גודלן הממוצע הוא 4 מ"מ). לפיכך סביר להניח כי שורות 2–3 נכתבו ביד כתב אחר מזה של השורה הראשונה.

שורה 1

בשורה זו שרדו תשע האותיות הראשונות של רצף האלפבית העברי, מאל"ף ועד ט"ת, וסביר להניח שבקטע שלא שרד היו שאר האותיות ברצף. מקובל

2004). בכל המקרים הללו מקובל להסביר את אותיות האלפבית כתרגילי סופר.

דוגמאות לשימוש מאגי-אפוטרופאי בכתובת אלפבית ניתן למצוא בגרפיטי של אותיות האלפבית המתוארכים בין המאה ה־א' לפנה"ס למאה ה־ב' לספירה: האחד נכתב על גבי מכסה של גלוסקמה, שנתגלתה בחקל דמא בירושלים (אמלינג ואחרים 2011: 311–312, מס' 289), והשני נכתב על גבי קיר מערת קבורה בנחל קידרון (אמלינג ואחרים 2011, עמ' 194–195, מס' 155).² בכתובת הנדונה מהרודיון קשה לדעת למה שימשה הכתובת, האם כתרגיל או בשימוש אפוטרופאי? התשובה לכך תלויה בשאלה אם יש זיקה בין השורה הראשונה לשורות 2–3, אם לאו.

שורות 2–3

בעשרין ותריין לאדר שנת עשרין ותרתין שְלִמָּה [...]. בירושלם-המשך שורה 2 לא שרד, אך דומה שסוף המשפט הינו בשורה 3: "בירושלים". שורה זו מציינת תאריך: כ"ב באדר שנת 22. דומה שמדובר בתאריך לשלטונו של הורדוס. עד כה לא נתגלו כתובות שמיות שבהן מצויין תיארוך לימי הורדוס, אך ידועות שלוש כתובות יוניות המתוארכות למניינו של הורדוס (משורר 1970; איזק תשמ"ה; די

סגני 2005). בהורקניה התגלו שני שברי כתובת ארמית מונומנטלית המתוארכת למאה ה־א' לפנה"ס. אמנם אין בכתובת נוסחת תיארוך, אך בשורה 3 של הכתובת כתוב: "[...] לנפשנא קדם הר[...]", ויוסף נוח שפרסם את הכתובת, הציע להשלים בסוף השורה: "קדם הר[קנוס]ן", או "קדם הר[ודס]ן" (נוח תשל"ד; וראו גם: גוטפלד תשס"ג, 46).

מכתביו של יוסף בן מתתיהו עולה שהיו שתי שיטות תיארוך לעלייתו לשלטון של הורדוס. בקדמוניות היהודים טו, 380 אנו למדים שמקובל היה לתארך את מינויו של הורדוס לשליט מטעם רומא לשנת 40 לפנה"ס. לפי מניין זה, יש לתארך את שנת 22 למלכות הורדוס לשנת 19 או 18 לפנה"ס. לעומת זאת ממלחמת היהודים א, 401 עולה, כי המניין החל רק בשנת 37 לפנה"ס, השנה שבה סולק מתתיהו אנטיגונוס והורדוס עלה בפועל לשלטון. כיוון שבהרודיון מדובר בכתובת פרטית, סביר להניח כי יש לתארכה על פי המניין במלחמת היהודים, דהיינו לשנת 16 או 15 לפנה"ס. קשה לדעת מה ציין התאריך, ומה התרחש באותה עת בירושלים. כיוון שמדובר כאמור בחרות פרטית, שנחרתה ככל הנראה על-ידי אחד הבנאים שעסק בכיסוי המבנים הסמוכים לקברו של הורדוס לקראת הקבורה ושהה בחדר זה במהלך עבודתו, סביר להניח כי לתאריך זה הייתה משמעות אישית בעבורו.

הערות

1 לפרסום ראשוני של הכתובת, ראו: נצר ואחרים, תשס"ט: 94–100. בפרסום זה ניתנה קריאה שונה לשורה הראשונה, שתוקנה כאן על פי הערותיהם של דוד עמית (עמית תשע"א) ועדה ירדני (בע"פ), שזיהו שמדובר באלפבית.

2 לסיכום עדכני של הנושא, כולל הפניות לפרסומים קודמים, ראו: בן-עמי וצ'חנבץ 2008.

ביבליוגרפיה

- אחיטוב, אשל ומשל 2012
S. Ahituv, E. Eshel and Z. Meshel, "The Inscriptions," in: Z. Meshel, *Kuntillet 'Ajrud (Horvat Teman): An Iron Age II Religious Site on Judah's Sinai Border*, Jerusalem 2012, pp. 73–142.
- אמלינג ואחרים 2011
W. Ameling, H.M. Cotton, W. Eck, B. Isaac, A. Kushnir-Stein, H. Misgav, J. Price and A. Yardeni, *Corpus Inscriptionum Iudaeae/Palaestinae: Vol. II: Caesarea and the Middle Coast, 1121–2160*, Berlin 2011.
- אשל 2000
E. Eshel, "KhQ Ostrakon," In: S.J. Pfann et al., *Qumran Cave 4: XXVI, Cryptic Texts and Miscellanea*, Part 1
- איזק תשמ"ה
ב' איזק, "תרומה למקדש הורדוס בירושלים", ארץ ישראל יח (תשמ"ה), עמ' 4–1.

- סטטה 1972
E. Testa, *Herodion IV: I graffiti e gli ostraca*, Jerusalem 1972.
- מיליק 1961
J.T. Milik, "Textes hébreux et araméens," In: P. Benoit, J.T. Milik, and R. de Vaux (eds.), *Les Grottes de Murabba'at* (Discoveries in the Judaean Desert 2), Oxford 1961, pp. 67–205.
- משורר 1970
Y. Meshorer, "A Stone Weight from the Reign of Herod," *Israel Exploration Journal* 20 (1970), pp. 97–98.
- נוה תשל"ד
י' נוה, "כתובת ארמית מהורקניה", עתיקות ז (תשל"ד), עמ' 57–56.
- נצר ואחרים, תשס"ט
א' נצר, י' קלמן, ר' פורת, ר' צ'אצ'י, ל' די סגני וא' אשל, "שתי כתובות שהתגלו בתאטרון שנחשף לאחרונה בהרודיון", מחקרי יהודה ושומרון יח (תשס"ט), עמ' 85–103.
- עמית 2010
ד' עמית, "רצף אלפביתי על קנקן מהתקופה החשמונאית", בתוך: פ' ווקוסבוביץ (עורך), לכל הרוחות והשדים: לחשים וקמיעות במסורת היהודית, ירושלים 2010, עמ' 132–133.
- עמית תשע"א
ד' עמית, "אלף בית מהרודיון", קדמוניות 140 (תשע"א), עמ' 138.
- (Discoveries in the Judaean Desert 36), Oxford 2000, pp. 509–512.
- אשל 2006
E. Eshel, "Hebrew and Aramaic Inscriptions," In: H. Geva, (ed.), *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem, Conducted by Nahman Avigad, 1969–1982*. Vol. III: *Area E and Other Studies, Final Report*, Jerusalem 2006, pp. 301–306.
- אשל ואדוארדס 2004
E. Eshel and D.R. Edwards, "Language and Writing in Early Roman Galilee," In: D.R. Edwards (ed.), *Religion and Society in Roman Palestine*, New York and London 2004, pp. 49–55.
- בן-עמי וצ'חובניץ 2008
D. Ben-Ami and Y. Tchekhanovets, "A Greek Abecedarary Fragment from the City of David," *Palestine Exploration Quarterly* 140 (2008), pp. 195–202.
- גוטפלד תשס"ג
א' גוטפלד, "חידת מנהרת המדרגות למרגלות הורקניה שבמדבר יהודה", קדמוניות 125 (תשס"ג), עמ' 43–46.
- די סגני 2005
L. Di Segni, "A Roman standard in Herod's Kingdom," *Israel Museum Studies in Archaeology* 4 (2005), pp. 23–46.

JERUSALEM AFTER THE ISLAMIC CONQUEST: NEW DISCOVERIES

- 125 **Manufacture of Bone Items from the Early Islamic Period in Givati Parking
Lot Excavations**
Ariel Shatil
- 136 **New Discoveries in the Via Dolorosa – Excavations and
a Survey in the Austrian Hospice and at the Vicinity of the "Ecce Homo" Arch**
Shua Kisilevitz and Roie Greenwald
- 149 **The Market Street of Crusader Jerusalem in Light of
a Recent Archaeological Excavation**
Yecheiel Zelinger and Michael Ehrlich
- 161 **Antique Maps of Jerusalem as Sources for its History:
Methodological Lessons**
Rehav (Buni) Rubin

NEW FINDS AT HERODIUM

- 181 **New Findings at Herodium by the Ehud Netzer's Expedition**
Yakov Kalman, Rachel Chachy, Oren Gutfeld and Roi Porat
- 194 **Herod's Workers: The Graffiti Evidence from the Area of the Theater
at Herodium – The Greek and Latin Inscriptions**
Avner Ecker
- 199 **Herod's Workers: The Graffiti Evidence from the Area of the Theater
at Herodium – The Aramaic Inscription**
Esther Eshel

CONTENTS

- 7 **Editorial Introduction**
David Amit, Guy D. Stiebel, Orit Peleg-Barkat and Doron Ben-Ami
- 9 **Excavations in Jerusalem and its Region, 2011–2012**
Doron Ben-Ami
- 25 **Preservation and Development Works Conducted during 2012 in the
City of David, the Ophel and along the Tyropoeon Valley**
Shahar Puni

JERUSALEM AND THE JUDAEAN FOOTHILLS: THE EARLY PERIODS

- 35 **A Settlement and a Cemetery from the Intermediate Bronze
Age in Ramat Bet Shemesh**
Yitzhak Paz
- 7* **A Settlement from the Intermediate Bronze Age –
Middle Bronze II in Newe Shalom**
Dan Benjamin Storchan
- 50 **Cult in Khirbet Qeiyafa from the Iron Age IIa –
Cult Rooms and Shrine Models**
Yosef Garfinkel and Saar Ganor
- 66 **Remarks on the Archaeology of Jerusalem in the Persian Period**
Hillel Geva

NEW STUDIES IN EPIGRAPHY AND GLYPTICS

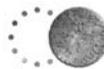
- 83 **Assur in Jerusalem – New Glyptic Evidence of the Assyrian
Influence on Jerusalem**
Ariel Winderbaum
- 105 **The Seal Found near the Western Wall – A Suggestion
for Its Meaning and Use**
Shlomo Naeh
- 110 **A Graffito Bearing the Name of Trajan in a Cave at Kh. ʿArâk Hâla
North of Bet Guvrin**
Boaz Zissu, Boaz Langford, Avner Ecker and Esther Eshel

Israel Antiquities
Authority
Jerusalem Region

The Hebrew University
of Jerusalem
The Faculty of Humanities
Institute of Archaeology

The Jerusalem
Development
Authority

New Studies in the Archaeology of Jerusalem and its Region

Collected Papers
Volume VI

Editors:

David Amit, Guy D. Stiebel
Orit Peleg-Barkat
and Doron Ben-Ami

Jerusalem 2012